

Передмова

У засобах масової інформації постійно з'являються новини й дискусії стосовно біженців і шукачів притулку, що зумовлюють бурхливі суперечки. «Криза біженців», або «нашестья», як її дошкульно, але навряд чи коректно, назвали в британському уряді торі*¹, — викликає сильну емоційну реакцію.

Схоже на те, що нині у Сполученому Королівстві існують дві основні репрезентації біженців, наповнені великою емоційною значущістю.

Одна репрезентація, яку запропонував уряд торі й підтримала преса правого спрямування, зображає біженців як жебраків, що виснажують ресурси Великої Британії в галузі охорони здоров'я, житлового будівництва й освіти. З огляду на це біженців зневажають і позиціонують як загрозу, яку потрібно тримати від нас якнайдалі. Остання і вкрай суперечлива пропозиція службовців міністерства внутрішніх справ та уряду полягає в тому, щоб побудувати табори для утримання шукачів притулку на південноатлантичних островах Вознесіння та Святої Єлени, а також у Молдові, Марокко й Папуа — Новій Гвінеї². Це свідчить про прагнення очистити Британію від «скверни» біженців. Такі настрої панують серед великої частини населення Великої Британії. За даними статті в Independent за серпень

* Бібліографічні посилання до цієї книжки подано на сайті видавництва: https://laboratoria.pro/files/files_to_download/1665643362-papadopinvoluntary6ox90prim.pdf. У кінці книжки зацікавлений читач знайде куар-код, який на них веде.

2015 року, у розпал так званої європейської кризи біженців понад 4 мільйони біженців тікали від війни й терору в Сирії. Попри це значна частина британців уважала, що їм треба заборонити перетин британських кордонів. У благодійній організації «Ісламська допомога» назвали це «драматичним посиленням жорсткості поглядів», спрямованих проти людей, які покидають рідний дім через війну. Проведене компанією YouGov опитування показало, що, на думку 42 % британців, іноземних громадян, які шукають захисту від конфліктів чи переслідувань, не варто приймати у Великій Британії³.

Можливо, поділяючи ці погляди, 17 квітня 2015 року колумніст таблоїду The Sun опублікував статтю, у якій назвав мігрантів «тарганями», а невеличкі британські містечка описав як «гнійні виразки, замучені юрбами мігрантів і шукачів притулку»⁴. Автор статті дійшов висновку, що замість допомоги тим, хто шукає притулку в Британії, «потрібно, щоб бойові кораблі відігнали ці човни назад до їхньої країни». Ця стаття спричинила суворий осуд із боку Верховного комісара з прав людини Організації Об'єднаних Націй (ООН), який розцінив її зміст як розпалювання ненависті, расизму й ксенофобії.

Інша репрезентація, рівною мірою емоційно насичена, зображає біженців як занепалих духом і зневірених людей, що потрапили в пастку трагічних обставин. Третього вересня 2015 року на турецький берег викинуло тіло трирічного сирійського хлопчика Айлана Курді. Разом із матір'ю та п'ятирічним братиком він загинув, рятуючись від громадянської війни в Сирії. Широковідоме фото турецького офіцера, який тримає тіло Айлана на руках, болісно зображає трагічну репрезентацію біженців як беспорядних жертв. Ця світлина викликала співчуття та гнів у всьому світі.

У статті, опублікованій нещодавно в ліберальній британській газеті The Guardian⁵, ідеться про те, що журналісти, які пишуть про «кризу біженців», часто шукають «розповіді про страждання», що з плином часу утворюють «дедалі більше видовище

масової нужденності». Тож не дивно, що коли ми думаємо про біженців, то уявляємо образи наляканих людей у переповнених човнах посеред моря.

Такі поляризовані погляди завжди є проблемою — не лише тому, що вони часто призводять до посилення жорсткості позицій, а й через те, що комплексний характер ідентичності біженців і «багатство» їхнього життєвого досвіду втрачаються в описаних вище двовимірних репрезентаціях.

Саме людська комплексність стала темою, яку так майстерно розглядає Пападопулос у своєму *тагнит опус*, ставлячи під сумнів і розкриваючи зміст численних припущень, що лежать в основі нашої «опосередкованої» реакції на «людей, які проти волі покидають рідний дім у пошуках безпечнішого життя деінде». Результатом стала чудова книжка, яка запрошує читача в захопливу подорож від міфології до психології, крізь лінгвістику й психотерапію, до нового формулювання того, що Пападопулос називає «вимушеним переміщенням». Це не просто нова назва, а й епістемологічний рефреймінг явищ переміщення, що відкриває нову галузь досліджень.

Ця книжка робить важливий внесок у різні галузі, як-от: дослідження проблем біженців, психосоціальні дослідження, психотерапію тощо.

По-перше, у книжці розглянуто питання про те, як мова формує наші уявлення й міркування стосовно різних проблем⁶. У нещодавній доповіді управління Верховного комісара ООН у справах біженців ідеться про значні відмінності між країнами з огляду на те, які джерела використовують журналісти (вітчизняні політики, іноземні політики, громадяни чи неурядові організації), яку мову вони застосовують, якими причинами пояснюють зростання потоків біженців та які рішення пропонують. Зокрема, у Німеччині та Швеції вживають переважно терміни «біженець» або «шукач притулку», тоді як в Італії та Великій Британії преса віддає перевагу слову «мігрант». В Іспанії поширений термін «іммігрант». У доповіді зазначено, що

ці терміни мають великий вплив на зміст дискусій у кожній країні.

Пападопулос визнає, що реакція людей завжди «опосередкована», а також що «нейтральна» реакція неможлива з огляду на спірний характер самої теми. Натомість він безпосередньо й творчо розглядає поширені в суспільстві схеми, за допомогою яких ми «розшифровуємо» чужі страждання, пояснюючи терміни, що ввійшли в публічний дискурс і стали нормативними завдяки широкому вжитку. Пападопулос стверджує, що «жертва» — найпоширеніша схема, яка існує тривалий час і перетинається з історією благодійної діяльності та її колоніального походження. «Токсична амальгама поліморфної трагічної безпорадності» — так автор називає сукупний ефект цих психо-соціальних процесів. У центрі уваги його проникливого аналізу — не лише спеціальні або юридичні формулювання, але і їхні конотації та приховані значення. Результатом цього ретельного аналізу стало прагнення перейти від концепції міграції до концепції вимушеного переміщення.

По-друге, книжка пропонує істинно міждисциплінарний аналіз, розглядаючи явища переміщення крізь призму психології. Психосоціальний фреймінг дає авторові змогу обійти пастки або суто соціологічного тлумачення міграції, або індивідуалістично-психологічного підходу до страждання й травми. Натомість, стверджує Пападопулос, кластер переміщення — це не лише особистісна, інтрапсихічна сутність, а й колективна, соціальна сутність. Визначення динамічного характеру онтоологічної невлаштованості людей як нормальної реакції на нетипові обставини особливо захопливе й доречне. За звичайних обставин вимушеного переміщення сукупність ідентичностей починає скорочуватися до однієї ідентичності, яка стає надмірно статичною та негнучкою. Цей аналітичний висновок висвітлює недоліки сучасних індивідуалістичних і медикалізованих підходів, що відокремлюють людей від історичного й культурного контексту. Натомість Пападопулос пропонує розрізняти

поняття «стати жертвою обставин» і «сформувати ідентичність жертви». Ми повинні серйозно ставитися до заклику автора про відновлення низки ідентичностей біженців, щоб можна було повернути їм гідність і відновити людські права.

Саме в цьому контексті книжка вводить ідею, що «ностальгічна дезорієнтація» є спробою відновити відчуття влаштованості, повернувшись до попереднього патерна чогось знайомого. Водночас етимологічне дослідження понять *ностос* і *ноос* повертає нас до ідеї стосовно того, що покидання рідного дому може мати трансформаційний потенціал. Автор використовує ліричні й образні формулювання: *ностос* означає повернення додому та вказує на дезорієнтовний дистрес, спричинений прагненням повернутися додому, а також на біль, зумовлений тугою за домом, тоді як *аностальгія* — це біль, спричинений браком «ностосу».

Третій і, можливо, найважливіший момент полягає в тому, що ця захоплива й глибоко інформативна книжка не лише містить новітні визначення й концептуальні моделі, а й пропонує інші способи, які дають можливість обміркувати й осмислити вимушене переміщення, відкриваючи нові горизонти значення та розширюючи соціальне уявне. Ознайомлення із цією складною й ретельно продуманою книжкою забезпечує фундаментальний епістемологічний перехід від «гедонічного» розуміння благополуччя до «евдемонічного благополуччя з особливим наголосом на значенні, трансформації та реалізації потенціалу людини»⁷.

Для мене як психотерапевтки особливу цінність має терапевтичний потенціал цієї книжки. «Ромб травми» та «матриця випробувань» — це особливо дієві формулювання, адже вони захочують роботу зі значенням, що дає відчуття свободи читачеві або психотерапевту, а також знімає обмеження із суб'єктності біженця. Формування нового підходу, позначеного терміном «синергетична терапевтична комплексність», повертає агентність і властиву людям комплексність усім учасникам терапевтичної взаємодії в новому форматі.

Протягом усього життя Ренос Пападопулос розмірковує, пише й дбає про біженців. Його багатий досвід знайшов повне зображення в цій чудовій книжці, якій удалося передати зрілість і глибину властивого автору витонченого розуміння психосоціального досвіду вимушено переміщених осіб.

Пападопулос розуміє найтонші аспекти комплексного досвіду переселення. Ідеї автора сповнені співчуття й поваги, а доступний і змістовний стиль написання робить його вагомий інтелектуальний внесок легким для розуміння. З огляду на все це книжку «У чужому домі. Травма вимушеного переміщення: шлях до розуміння і одужання» обов'язково мають прочитати психотерапевти, фахівці із психосоціальних питань і питань міграції, а також усі, хто прагне по-справжньому опанувати весь комплекс явищ вимушеного переміщення.

Айрін Бруна Сеу, професорка психосоціальних досліджень і критичної психології (Беркбек, Лондонський університет); психоаналітична психотерапевтка

Вступ

У книжці «Невдячний біженець» Діна Наєрі пише, що вигнання зробило її матір безстрашною: «Якщо дому більше немає, навіть боїтися менших утрат?»⁸. Книжка «У чужому домі» розглядає явища, пов'язані з досвідом людей, які проти волі покидають рідний дім у пошуках безпечнішого життя деінде. Проникливе спостереження Наєрі передає дух кількох основних тем цієї книжки, як-от: наголосу на людському досвіді, а не на реаліях зовнішніх подій, першорядного значення рідного дому, на перший погляд парадоксальних переживань (скажімо, коли дуже страшно подія робить людину безстрашною), користі випробувань, особистого досвіду на протигагу соціальним перцепціям та очікуванням тощо. Мета книжки полягає в тому, щоби створити зовсім нову концептуальну модель, яка дасть можливість осмислити складні аспекти цих явищ, — надзвичайно своєрідну модель, що відрізняється від звичайних підходів до цієї теми. Новизна книжки зумовлена не прагненням до академічного новаторства, а швидше небайдужою критикою того, що ми вважаємо типовими й незмінними епістемологічними пастками, яких чимало в цій галузі. Річ у тому, що без ретельного вивчення й удосконалення пресупозицій, які лежать в основі концептуалізації цих явищ, ми й далі потраплятимемо в такі пастки.

З огляду на це я назвав першу частину книжки «Пролегомени» (вступні пояснення), позначивши цим терміном не виклад підготовчих чи вступних матеріалів, а закладання основи, на яку спиратимуться інші частини. «Пролегомени» містять

те, що потрібно пояснити заздалегідь і без чого неможливо навіть говорити, не можна сказати жодного слова («логосу») про основні теми.

Актуальність явищ, які розглянуто в цій книжці, трагічно очевидна. Ми постійно отримуємо новини й чуємо дискусії про потрясіння, які примушують людей покидати рідний дім. Статистика, особисті історії та політичні суперечки безупинно нагадують нам про незмінну значущість цих емоційно насичених явищ і ставлять нас у складне становище, неминуче формуючи спрощені й поляризовані погляди. Саме тому перший розділ, який ілюструє деякі із цих пасток, закладає основи належного епістемологічного опрацювання, водночас виокремлюючи сім підходів, у межах яких можна концептуалізувати ці явища.

Другий розділ обґрунтовує введення терміна «вимушене переміщення», по суті, окреслюючи нову галузь досліджень. Це обґрунтування робить особливий наголос на людському досвіді й агентності, а також пропонує створити нову класифікацію потрясінь, які спричиняють переміщення такого роду. Одна з оригінальних пропозицій стосується відмінності між «внутрішніми» та «зовнішніми» формами переміщення. Наступний розділ містить аналіз того, як говорили про різні форми вимушеного переміщення в минулому. Починаючи з оригінального етимологічного дослідження основних слів «міграція» й «ностос», цей розділ виявляє низку показових заплутаних моментів у мові, якою описували сумнозвісне вавилонське вигнання. Далі висловлено занепокоєння через неточність мови, яка домінує в цій галузі сьогодні, — «міжнародної англійської мови».

Останній розділ частини I розглядає реалії давньогрецької трагедії, спираючись переважно на головні терміни Арістотеля «страх» і «жаль», щоб порівняти їх з аналогічними спробами сучасного суспільства подолати «суспільні трагедії». Тут введено два нові поняття, які дають змогу глибше зрозуміти життєвий досвід у цій сфері: «інтеракційна матриця втручання» — цим терміном позначено кластер людей, інтерактивно залучених до

будь-якої форми суспільної трагедії, та «поліморфна безпорадність» — цей термін означає реакцію, до якої схильні люди в разі несподіваного лиха. У центрі уваги цього розділу — запобігання патологізації й навіть психологізації людських страждань.

Частина II складається із чотирьох основних тем, які відіграють вирішальну роль в осмисленні складних аспектів вимушеного переміщення. Хоча ці теми розглянуто в окремих розділах, вони тісно переплетені, як і решта тем та ідей у цій книжці. Ця частина містить оригінальний аналіз концепції, образу й справжньої сутності дому, зокрема «есенціалістського» й «конструктивістського» вимірів, а також «магічного» й архетипного бачення відповідних явищ. Цей аналіз не обмежується поясненням концепцій, а містить також ідеї для практичного застосування, як-от «картографію домашнього затишку». Поняття *відносного простору-часу* введено в контексті нового визначення дому. Оригінальне дослідження ідентичності розкриває два складники цього поняття (а саме *свідомо розпізнаваний і нерозпізнаваний мозаїчний субстрат ідентичності*), які розглянуто з огляду на зміни, зумовлені вимушеним переміщенням. *Ностальгічна дезорієнтація* — ще один оригінальний термін, яким позначено стан онтоекологічної невлаштованості під впливом потрясінь, спричинених переміщенням (розділ 7). Далі ностальгічний складник дезорієнтації вивчено на прикладі «Одісеї» Гомера. Тут виникає кілька нових ідей, зокрема стосовно парадоксальної сутності самого визначення «ностальгії», у якому, на відміну від інших порівнянних термінів (як-от «невралгія»), ідеться про ліки проти болю, а не про його причину.

Одним із типових прикрих наслідків низки подій протягом вимушеного переміщення є віктимізація всіх залучених сторін у різних конфігураціях. Цій темі присвячено розділ 8, де розглянуто динаміку «трикутника жертви» та проведено ще одне надзвичайно важливе розмежування: між станом тих, хто стає «жертвою подій і обставин», і тих, у кого формується «ідентичність жертви». У результаті обговорення цієї теми

запропоновано ввести термін «ромб жертви», розширивши концепцію трикутника жертви (жертва, рятівник, переслідувач) через додання *аудиторії* як активного складника стереотипних взаємодій. В останньому розділі частини II розглянуто складні аспекти травми. Методичне й оригінальне етимологічне дослідження слова «травма» виявляє подвійний характер впливу травми: вона завдає шкоди й водночас оновлює. Оскільки нині слово «травма» майже не має точного значення, у цьому розділі розглянуто дев'ять різних варіантів використання цього слова. Після короткого огляду звичайних підходів до обговорення травми наведено обґрунтування того, що сучасний дискурс про травму являє собою крок назад у розвитку психології як дисципліни.

Остання частина об'єднує всі зроблені в книжці висновки з метою формування підходу до концептуалізації й роботи з вимушено переміщеними особами, що пережили важкі випробування. Вона починається з опису послідовності етапів, які спонукають людину реагувати на випробування, акцентуючи на центральній ролі «процесів атрибуції значення». Це вказує на визначальну функцію того, як людина «читає» й «розставляє розділові знаки» в послідовності етапів випробування. Я стверджую, що панівний дискурс про травму формується сьогодні відповідно до неприйнятної «епістемологічної пунктуації», обмежуючись реакцією на випробування без аналізу подальших наслідків «травматичного досвіду». «Матриця випробувань» являє собою опис розробленої в книжці концептуальної моделі, яка допомагає кожному, хто працює з випробуваннями внаслідок вимушеного переміщення, уникнути спрощення й поляризації, перетворюючи «заплутану» комплексність у корисну «зрозумілу» комплексність. Матриця випробувань дає потерпілим змогу співпрацювати з фахівцями чи іншими помічниками, перетворюючи страждання на трансформаційні можливості. Така співпраця не обмежується фахово визначеними психотерапевтичними ситуаціями — її можна налагодити в межах будь-якої

«терапевтичної» форми взаємодії. Це і є ще одне важливе розмежування, зроблене в цій книжці: між поняттями «застосувати психотерапію» й «мати терапевтичний ефект». Й останнє: термін «синергетична терапевтична комплексність», яким позначено цей підхід, показує його евристичну цінність як для теорії, так і для практичного застосування.

Ця книжка прямо й непрямо ставить під сумнів чимало установлених позицій стосовно вимушеного переміщення, одну з яких варто обговорити на завершення. Сучасний дискурс і практика визначають «благополуччя» в контексті «психічного здоров'я» та інших психосоціальних підходів до вимушеного переміщення. На мою думку, таке визначення (мимоволі) зображає обмежене розуміння благополуччя, яке Арістотель називав «гедонічним»⁹, протиставляючи його «евдемонічному» благополуччю з особливим наголосом на значенні, трансформації й реалізації потенціалу людини¹⁰. Безперечно, запропонований у цій книжці підхід «синергетична терапевтична комплексність» належить саме до евдемонічної категорії. Це розмежування має багато наслідків, про які читач обов'язково дізнається, вивчаючи цю книжку.